

Back to the Future

Αναζητώντας τις διαστάσεις της ελληνικής οικονομίας

1. Απίθανα κι όμως αληθινά

Την Κυριακή το μεσημέρι, στις 9 Σεπτεμβρίου, ο πρωθυπουργός κ. Κων. Μητσοτάκης δίνοντας την καθιερωμένη συνέντευξη στην ταβέρνα Ρέμβη της Θεσσαλονίκης, στο περιθώριο των εγκαινίων της ΔΕΘ, προσπάθησε να πείσει για άλλη μια φορά για την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης να προωθήσει το ασφαλιστικό νομοσχέδιο. Λίγες μέρες πριν ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας κ. Γ. Σουφλιάς είχε ανακοινώσει ένα πακέτο μέτρων για τη διάσωση των ασφαλιστικών ταμείων με σκληρότητα και ανατρεπτικά μέτρα. Είχαν προηγηθεί οι αυξήσεις των καυσίμων και η νέα περικοπή της ΑΤΑ. Το κλίμα ήταν βαρύ, γιατί ήδη είχε προαναγγελθεί μετωπικό κύμα απεργιών.

Εν μέσω λοιπόν αυτής της καταιγίδας που αναμενόταν να ξεσπάσει, ένα Αφρικανός συνάδελφος δημοσιογράφος πήρε το μικρόφωνο και είπε χονδρικά: «Κύριε Πρόεδρε η Ελλάδα εδώ και αιώνες δίνει τα φώτα της σε όλο τον κόσμο... τότε η Ελλάδα θα στραφεί προς την Αφρική και τότε θα μας δώσει τα προϊόντα της;...»

Η άσχετη (;) αυτή ερώτηση, με λίγη καλή θέληση και ολίγη φαντασία, μπορεί να οδηγήσει μακριά. Αν σκεφθεί κανείς ότι η τελευταία κρίση του Κόλπου, θέτοντας ένα γενικότερο θέμα δημοκρατίας αλλά και ανατίμησης των πρώτων υλών που διαθέτει ο Τρίτος Κόσμος, μπορεί να οδηγήσει σε μια στήριξη αυτών των χωρών-οικονομιών προς την κατεύθυνση της δημοκρατίας και της ανάπτυξης από τις πλούσιες δυτικές δημοκρατίες¹, τότε, οι Έλληνες που μάλλον καλές αναμνήσεις έχουν αφήσει στους Αφρικανούς σε σύγκριση με άλλους Ευρωπαίους αποικιοκράτες μπορούν να κάνουν θαύματα στη μαύρη ήπειρο. Θα μπορούσε η Αφρική να αποτελέσει μια αγορά προς εκμετάλλευση για την Ελλάδα.

Φυσικά, το να ονειροπολεί κανείς όταν ο κόσμος χάνεται (βλ. ασφαλιστικό) δεν είναι και τόσο σωστό... αλλά ποιος είπε ότι ο κόσμος χάνεται.

Εδώ, η Ελλάδα πήρε οκτώ χρυσά στους τελευταίους Ολυμπιακούς Αγώνες των μειονε-

κτούντων ατόμων, και αν αυτό σας φαίνεται μακάθριο, τότε σκεφθείτε ότι η Ελλάδα κατέχει την 22η θέση στη νέα κατάσταση του ΟΗΕ των χωρών με βάση το νέο «δείκτη ανθρωπίνης ευημερίας»². Πρόκειται για μια νέα μονάδα μέτρησης της οικονομικής άνθησης και της ανθρωπίνης ευημερίας, όπου η χώρα του Νίγηρα συγκεντρώνει τη χαμηλότερη βαθμολογία με 0,116 μονάδες, έναντι 0,949 της Ελλάδας, 0,961 των ΗΠΑ, 0,967 της Δ. Γερμανίας και 0,996 της Ιαπωνίας που κατέχει την υψηλότερη βαθμολογία.

Παρ' όλα αυτά κάποιιοι μέσα στην Ιστορία δεν μας πήγαιναν και δεν μας πηγαίνουν. Από πού να αρχίσει κανείς; Από τη «Νέα Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική» του Ε. Μόρτιμερ³ που θέλει από το 2020 την Ελλάδα εκτός ΕΟΚ, λες και μπορεί να υπάρξει η ηθική έννοια Ευρώπη χωρίς την Ελλάδα... και που βάζει την Ελλάδα να ηγείται μιας Βαλκανικής Ένωσης που θα περιλαμβάνει τη Νότια Κύπρο, τη Βουλγαρία, τη Μακεδονία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την Αλβανία-Κόσοβο και τη Σερβία-Μαυροβούνιο... Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, έχουμε και τον κατά τ' άλλα συμπαθή κ. Ζακ Ντελόρ της περιφημης Κομισιόν να οραματίζεται μια Ευρώπη τριών ομόκεντρων κύκλων, όπου στον πρώτο – τον καλό – είναι μέσα οι σημερινοί «12». Ε, λοιπόν, όλοι έχουν θαλθεί να μας λένε ότι θα μας πετάξουν έξω... στον τρίτο κύκλο, που θα είναι οι πρώην κακοί Ανατολικοευρωπαίοι...

Σας διαβεβαιώνω ότι σε καμία περίπτωση δεν θέλω να το πάω σε εκείνο το απίθανο⁴ που ρωτάει: «Μα καλά κοτζάμ ΕΟΚ δεν μπορεί να θρέψει 10 εκατομμύρια Έλληνες;» Κάθε άλλο! Αλλά να δεν έχω πεισθεί ή μάλλον δεν έχω καταφέρει να αποβάλω το πλέγμα της θυματολαγνείας⁵, που μας βάζει όλους τους Έλληνες να ρίχνουμε όλα τα κακά της μοίρας μας στους ξένους.

Δεν ξέρω, αλλά κάτι σίγουρα δεν πάει καλά. Το δυτικό μοντέλο αν και είναι γέννημα θρέμα ελληνικό κάπου δεν μας πάει, αν και στο εξωτερικό το εφαρμόζουμε θαυμάσια. Αλλά να, αυτός ο τόπος, το χώμα, ο αέρας έχουν ιδιότητες αφομοιωτικές. Πέρασαν οι πάντες, Πέρσες, Βούλγαροι, Τούρκοι, Άραβες, ο Τσέγκινς Χαν, οι Γερμανοί και τελικά τα τελευταία 3000-4000 χρόνια τίποτα δεν αλλάζει. Έρχονται οι ξένοι μάνατζερς στις πολυεθνικές και σε 6 μήνες είτε γίνονται Έλληνες είτε φεύγουν. Φοβερός τόπος!... όλα τα ρουφάει και τα κάνει Ελλάδα.

Βέβαια, είμαστε μια κοινωνία της επιβίωσης και της αντοχής⁶. Αρχαίοι λαοί εξαφανίστηκαν σαν τους Φοίνικες, τους Ετρούσκους και δεν ξέρω ποιους άλλους. Εμείς εδώ έτοιμοι για όλα και για τίποτε.

Τι κάνουμε; Πού πάμε; Τι θέλουμε; Τι δε θέλουμε;

Ποιος θα μας τα πει; Ο Καραμανλής που μας έβαλε στην ΕΟΚ και μετά ανέθηκε στην υψηλή θέση της Προεδρίας για να δει αν θα κολυμπήσουμε. Ο Παπανδρέου που σχεδίαζε στο κομπιούτερ του την Ελλάδα στο κέντρο μεταξύ της Ευρωπαϊκής Δύσης και της Λεκάνης του Ειρηνικού, αλλά, αποδείχθηκε αδιάφορος στο να υλοποιήσει έστω και ένα εποπτικό συμβούλιο. Ο Μητσοτάκης, ένας κεντρώος, που επιχειρεί να εκσυγχρονίσει βιαίως τη χώρα ανεβασμένος στο άρμα της Δεξιάς κρατώντας από το ένα χέρι τον Κατσίκη και από το άλλο του Θεοδωράκη, πάνω στα τροποποιημένα σχέδια του προκατόχου του.

Και μεις;

Εμείς, δεν μπορούμε να ανεχθούμε αφεντικά. Δεν μπορούμε να δουλέψουμε, γιατί μας τη δίνει και δεν μπορούμε, όμως, ούτε τη φτώχεια να ανεχθούμε γιατί την περάσαμε. Έτσι, μια ζωή αναρχικοί, φτιάξαμε μια ανθούσα παραοικονομία που παράγει ένα 35-40% του ΑΕΠ, γυρίσαμε την πλάτη μας στις κοινές προσπάθειες και προσπαθούμε όλοι να βολευτούμε.

Παρακμή! Κάτι πρέπει να γίνει να πάρουμε τα πάνω μας. Εκατόν εβδομήντα χρόνια μετά την επανάσταση και εβδομήντα μετά την οριστική (;) απώλεια της Ιωνίας, πρέπει κάτι να κάνουμε. Δεν είναι λίγοι που έχουν την αίσθηση ότι αν μέχρι το τέλος του αιώνα

δεν γίνει αυτό το κάτι, τότε θα χαθούμε. Είναι τόσο έντονη αυτή η αίσθηση σε μερικούς, που φθάνουν στο σημείο να λένε: Αν δεν μπορούμε ή δεν θέλουμε να κάνουμε κάτι για μας, ας κάνουμε για την Ευρώπη, για τη χριστιανοσύνη. Τρελαθήκαμε εντελώς;

Όχι! Μάλλον όχι. Αλλά να που έχουμε σαν έθνος τεράστια ψυχολογικά προβλήματα. Και ίσως μέσα από την προσφορά, να μπορέσουμε να υπερβούμε πλέγματα αιώνων, να σταματήσουμε την καλπάζουσα εξαφάνιση του Ελληνισμού και να δώσουμε στην Ελλάδα τη θέση που πιστεύουμε ότι της αξίζει.

Με λίγα λόγια, αν δεν υπάρξει μια γενικότερη προσπάθεια εθνικής σωτηρίας, η οποία – δυστυχώς – δεν μπορεί παρά να έχει αφετηρίες μεταφυσικού ή μεγαλοϊδεατικού χαρακτήρα, τότε, πολύ δύσκολα θα δούμε ως κοινωνία άσπρη μέρα. Και κατά συνέπεια πολύ δύσκολα θα φτιάξουμε και θα απογειώσουμε την οικονομία μας. Με άλλα λόγια, το οικονομικό θα λυθεί σχεδόν ταυτόχρονα με άλλα δέκα μείζονος σημασίας προβλήματα.

2. Γιατί τώρα

Από την 1η Ιουλίου 1990 τέθηκε σε εφαρμογή το πρώτο στάδιο της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης (ONE) των «Δώδεκα», γεγονός που σημαίνει ότι οι χώρες της Ευρωπαϊκής Κοινότητας εισέρχονται στην τελική ευθεία της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς. Για τη χώρα μας, η έναρξη της εφαρμογής της ONE προσλαμβάνει ιδιαίτερα σημαντικές διαστάσεις, καθώς οι οικονομικές επιδόσεις της όχι μόνο πρέπει να καλύψουν την απόσταση που υπάρχει σήμερα από τις μέσες κοινοτικές επιδόσεις, αλλά και να προσεγγίσουν εντός εξαιρετικά μικρού χρονικού διαστήματος τα νέα οικονομικά στάνταρντ που απαιτεί η ONE.

Οι διεργασίες που γίνονται στους κόλπους της Κοινότητας στο πλαίσιο της ONE οδηγούν τα πράγματα σε καταστάσεις που προϋποθέτουν από την πλευρά της Ελλάδος τεράστια προσπάθεια προσαρμογής. Η προσπάθεια αυτή θα επηρεάσει αναμφίβολα την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης κατά τη διετία 1991-92 σε ποσοτικές επιλογές που σήμερα δεν συζητούνται καν.

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Τον Δεκέμβριο, η διακυβερνητική συνδιάσκεψη των «12» με δεδομένες τις διαδικασίες της ONE, θα προχωρήσει σε μια νέα τροποποίηση της Συνθήκης της Ρώμης, πολύ βαθύτερη από αυτή του 1986 με την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης.

Η ONE, το πρώτο στάδιο της οποίας προβλέπει την ενδυνάμωση της συνεργασίας των διοικητών των κεντρικών τραπεζών των «12», την ενίσχυση της οικονομικής σύγκλισης και των μακροοικονομικών μεγεθών, καθώς και το νέο θεσμό της «πολυμερούς εποπτείας». Πρόκειται για ένα διακυβερνητικό συμβούλιο στο οποίο κάθε χώρα θα λογοδοτεί ανά εξάμηνο για την οικονομική της κατάσταση σε σχέση με την πορεία προς την ONE.

Το δεύτερο και το τρίτο στάδιο της ONE τελούν άνευ χρονοδιαγράμματος, αλλά ουσιαστικά τίθεται το 1993 ως έτος πλήρους ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς και της νομισματικής ενοποίησης. Δηλαδή, έως τότε όλα τα νομίσματα θα έχουν ενταχθεί στον μηχανισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος, θα έχουν διαμορφωθεί σταθερές ισοτιμίες, θα έχει υπάρξει κοινό νόμισμα και θα έχει ιδρυθεί η κεντρική τράπεζα της ΕΟΚ (Eurofed).

Οι διαδικασίες για την προσέγγιση των στόχων αυτών αποτελούν τα κύρια προβλήματα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι προϋποθέσεις αποτελούν πεδίο καθημερινών ζυμώσεων, καθώς η ONE και η πολιτική ενοποίηση η οποία επίσης προωθείται, προϋποθέτουν νέα κοινοτικά όργανα και νέα κατανομή των εξουσιών.

Έτσι, για παράδειγμα, συζητείται η παράλειψη του 6' σταδίου της ONE, η σταθεροποίη-

ση των τιμών σε επίπεδο πολύ χαμηλό (π.χ. 3% Γερμανία, Ολλανδία κλπ), η ελαχιστοποίηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Για παράδειγμα, το έλλειμμα της Ιταλίας που είναι 10% ως ποσοστό του ΑΕΠ της, θεωρείται υψηλό. Σημειωτέον, ότι πολλοί ομιλούν για ελλείμματα τα οποία θα φθάνουν το μηδέν. Οι ενδεχόμενες αυτές εξελίξεις πρέπει να προκαλούν ρίγος στον υπουργό Οικονομικών, ο οποίος ευελπιστεί ότι στο τέλος του '92 το δημοσιονομικό μας έλλειμμα θα είναι κοντά στο 10% του ΑΕΠ.

Το σημαντικότερο, ίσως, για την Ελλάδα είναι ότι συζητείται ακόμα και η επιβολή κυρώσεων στις χώρες-μέλη που δεν ανταποκρίνονται σε αυτές τις προδιαγραφές ή την παραπομπή τους στο Ευρωδικαστήριο.

Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια φάση, εάν η «Κομισιόν» ανακοινώσει πως μια χώρα αδυνατεί να ελέγξει τα ελλείμματα και τον πληθωρισμό της, η χώρα αυτή δεν θα είχε στον ήλιο της διεθνούς χρηματαγοράς μοίρα.

Κατά συνέπεια, πρέπει να γίνει πλέον από όλους αντιληπτό, κυβέρνηση και πολίτες, ότι οι επιλογές που πρέπει να κάνουμε αμέσως ως χώρα είναι κρισιμότερες και καθοριστικές.

Δυστυχώς, η κυβέρνηση παρά τα θαρραλέα βήματα που κάνει, δείχνει να μην έχει συνειδητοποιήσει απόλυτα τις εξελίξεις και κυρίως να μην εξωτερικεύει το πρόβλημα στα ευρύτερα στρώματα των πολιτών.

Έτσι, μια αιφνίδια σκλήρυνση της οικονομικής πολιτικής της κυβέρνησης τους επόμενους μήνες θα στερείται της λαϊκής κατανοήσεως και θα οδηγήσει σε απρόσμενες εξελίξεις.

Τα παραπάνω επεσήμανα σε άρθρο μου στην «Καθημερινή» (1.7.90) με θέμα την ΟΝΕ, η κατάληξη του οποίου δυστυχώς έμελλε να επιβεβαιωθεί με την ανακοίνωση των μέτρων του ασφαλιστικού, που άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου.

Αλλά, επίσης δυστυχώς, σαν να μην έφτανε το 1993, η ξηρασία που μας κοστίζει 160 δισ. δρχ., ήρθε κι ο Σαντάμ, με αποτέλεσμα ήδη να εκτιμάται ότι έχουμε ζημιές 1,25 δισ. δολαρίων.

Έτσι, αυτό που μπορεί να πει κανείς τώρα με σιγουριά για την ελληνική οικονομία είναι ότι θρυσκόμαστε λίγο πριν από την κρίσιμη καμπή. Η αβεβαιότητα εξακολουθεί να υπάρχει, κάποιες σημαντικές κινήσεις έχουν γίνει, τα μεγέθη είναι ακόμα θολά, η αγορά αντιδρά σπασμωδικά, ενώ καταναλωτές και φορολογούμενοι τηρούν σιγήν ιχθύος. Όλες οι δυνάμεις της κοινωνίας και της αγοράς είναι σε επιφυλακή. Όλοι κάτι περιμένουν. Κάποιο σημείο... κάποια σίγουρη ένδειξη, για να αντιδράσουν και να διαμορφώσουν τη στρατηγική τους. Ο ορίζοντας της οικονομίας όμως δεν θα έχει ξεκαθαρίσει πλήρως πριν από τον Ιανουάριο του 1991.

Είναι μάλλον σαφές για τους παροικούντες την Ιερουσαλήμ ότι εάν μεν η οικονομία δείξει κάποιες τάσεις βελτίωσης, τότε αυτές θα πρέπει να ενισχυθούν. Εάν πάλι η οικονομία δείχνει ότι δεν «μαζεύεται», τότε θα χρειαστούν αποτελεσματικές παρεμβάσεις για την επαναφορά του σκάφους στη σωστή κατεύθυνση.

Δηλαδή, και στις δύο περιπτώσεις, η κυβέρνηση πρέπει να πάρει μέτρα. Μέτρα των οποίων ο χαρακτήρας θα εξαρτηθεί από τις εξελίξεις. Μια δραματική επιδείνωση των μεγεθών, ιδιαίτερα του ισοζυγίου, θα θέσει σε δοκιμασία την ακολουθούμενη νομισματική και συναλλαγματική πολιτική, αλλά και ολόκληρη την κυβερνητική στρατηγική.

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Στο κεντρικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, στα δημοσιονομικά ελλείμματα, τα πράγματα δεν είναι ενθαρρυντικά. Και αυτό γιατί οι πιο αισιόδοξες προβλέψεις μιλούν για υπέρβαση, τουλάχιστον κατά 60 δισ. δρχ., κάτι που σημαίνει ότι τα προϋπολογισθέντα 2.070 δισ. δρχ., θα προσεγγίσουν τα 2.150 δισ. δρχ. Ενώ ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος θα υπερβούν τον στόχο του 16%, καθώς το ΑΕΠ κατά τα φαινόμενα θα αυξηθεί πολύ λιγότερο από το αναμενόμενο 2%.

Μια τέτοια εξέλιξη ενδεχομένως να επιβάλει διόρθωση ή μάλλον σκλήρυνση του μεσο-προθέσου προγράμματος δημοσιονομικής εξυγίανσης. Ούτως ή άλλως η κυβέρνηση αφήνει να εννοηθεί ότι ο προϋπολογισμός του 1991 θα εκφράζει πραγματικά την πολιτική της. Κάτι που σημαίνει εντυπωσιακές περικοπές δαπανών. Βεβαίως, οι γνωρίζοντας πλέον τα πράγματα εξομολογούνται ότι για μία διατία ακόμα οι σοβαρές περικοπές δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Πράγματι, ποιες περικοπές μπορούν να γίνουν σε ένα προϋπολογισμό που του χρόνου θα βαρύνεται με 2.060 δισ. δρχ. (με τις περσινές ισοτιμίες) για την εξυπηρέτηση του χρέους και με 2.440 δισ. δρχ. το 1992.

Έτσι, τίθεται το μεγάλο ερώτημα. Πού θα βρεθούν λεφτά για να καλυφθούν όλα αυτά τα ελλείμματα. Το 1990 στάθηκε μια ακόμα άδικη χρονιά. Ενώ τα πολυτελή ΑΜΟ πλημμύριζαν την Ελλάδα και οι τριώροφες βίλες με τα κεραμίδια και τις υπόγειες ταβέρνες ξεφύτρωναν παντού, τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα και ο κοινωνικός χώρος των μισθωτών συνειδητοποιούσαν μια έκπτωση του βιοτικού τους επιπέδου. Ταυτόχρονα, οι όποιες απελευθερώσεις έγιναν στην αγορά δεν απέδωσαν θετικά αποτελέσματα για τον καταναλωτή.

Όλα αυτά δε με φόντο μια πρωτοφανή ξηρασία που θα κοστίσει τουλάχιστον 160 δισ. δρχ. και η οποία δίνει αφορμή για φαινόμενα κερδοσκοπίας στην αγορά.

Και σαν να μην έφθαναν όλα αυτά ξέσπασε και η κρίση του Περσικού Κόλπου, που ανέβασε τις διεθνείς τιμές πετρελαίου στα 26-30 δολ./βαρέλι, κάτι που θα επιβαρύνει με 150-300 εκατ. δολάρια το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Ας επανέλθουμε στα δημοσιονομικά. Τους επόμενους μήνες, μέχρι το τέλος του χρόνου εκτιμάται ότι η κυβέρνηση θα αντιμετωπίσει ταμειακό έλλειμμα 400 δισ. δρχ., έλλειμμα που θα πρέπει να καλυφθεί πέρα από τα έντοκα γραμμάτια και τα ομόλογα με νέο εξωτερικό δανεισμό, εκτός εάν την κατάσταση τη σώσουν τα κτηματικά ομόλογα, για τα οποία υπάρχει μεγάλη κυβερνητική προσδοκία.

Προσδοκία για πρόσθετα έσοδα της τάξεως των 300-500 δισ. δρχ. υπάρχει και από τη ρύθμιση των 7,5 εκατομμυρίων ανέλεγκτων φορολογικών υποθέσεων. Γενικά, στο υπουργείο Οικονομικών διαβεβαιώνουν ότι πρόβλημα εσόδων δεν υπάρχει.

Παρ' όλα αυτά, το υπουργείο έχει έναν εισπρακτικό προσανατολισμό, εξ ανάγκης. Στις προθέσεις του είναι να προωθήσει μία ακόμα φορολογική μεταρρύθμιση, η οποία θα οδηγήσει στον περιορισμό των φορολογικών κλιμακίων σε 3 ή 5 και τον ανώτερο συντελεστή από το 50% στο 48-46%. Ένα σύστημα που θα θυμίζει τα ρηγκανόμικς και που θα καταργεί την αφαίρεση φόρου από φόρο. Βεβαίως, όλα αυτά είναι προθέσεις...

Στα άλλα μέτωπα της οικονομίας οι έως τώρα εξελίξεις οδηγούν σε αμφιλεγόμενα συμπεράσματα.

Το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών διαμορφώθηκε στα 2.805 εκατ. δολ. στο τέλος Ιουνίου. Φυσικά οι προσδοκίες είναι για πλεονασματικά ισοζύγια τον Ιούλιο και τον Αύγουστο και ίσως και τον Σεπτέμβριο, κάτι που θα οδηγούσε σε έλλειμμα της τάξεως του 2,7 δισ. δολ., στο τέλος του χρόνου. Βέβαια, ο παράγων πετρέλαιο θα οδηγήσει το έλλειμμα σε υψηλότερα επίπεδα και ίσως πάνω από τα 3 δισ. δολ.

Στο μέτωπο του πληθωρισμού ελλοχεύουν κίνδυνοι. Τον Αύγουστο ο πληθωρισμός σε 12μηνη βάση έτρεχε με ρυθμό 21,9%. (Κατά παράξενο τρόπο όλοι έχουν εγκαταλείψει την αναφορά στα μέσα επίπεδα του πληθωρισμού που έχουν μικρότερο ποσοστό αύξησης). Η Τράπεζα της Ελλάδος εκφράζει φόβους ότι ο πληθωρισμός θα ξεπεράσει το 23,5% στο τέλος του χρόνου και γενικά κρούει τον κώδωνα του κινδύνου. Από την πλευρά του ο κ. Σουφλιάς μιλάει για 22,7%, όταν στο δημόσιο ο τιμάρριθμος ήταν στο 12,3%.

Τέλος κάποιοι μέσα στην κυβέρνηση συντάσσονται πίσω από την θεωρία του «εξυγια-

ντικού πληθωρισμού». Μια θεωρία που τάσσεται υπέρ των μεγάλων αυξήσεων στα τιμολόγια των δημοσίων επιχειρήσεων, με στόχο τη μείωση των ελλειμμάτων.

Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι εφ' όσον τα ελλείμματα του δημόσιου τομέα διαμορφωθούν τελικά στο 18% του Α.Ε.Π., το 1990, η επιβολή νέων φόρων που θα επηρεάσουν και πάλι τον πληθωρισμό, θα πρέπει να θεωρείται βεβαια. Έτσι, ο πληθωρισμός ενδέχεται και το 1991 να παραμείνει σε υψηλά επίπεδα.

Συνεπώς, τα προβλήματα που θα έχει να αντιμετωπίσει το 1991 η κυβέρνηση είναι σαφώς πιο σύνθετα και απαιτούν αυξημένο κόστος αντιμετώπισης. Το πρόβλημα είναι ότι οι φορολογούμενοι και οι καταναλωτές καλούνται να πληρώσουν για τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Το ερώτημα που τίθεται πλέον είναι εάν αυτή τη φορά θα ανταποκριθούν στα κελεύσματα της κυβέρνησης. Ή μάλλον πόσο πειστική θα είναι η κυβέρνηση στις νέες εκκλήσεις για θυσίες... Και όλα αυτά με φόντο την αβεβαιότητα που προκαλούν οι εξελίξεις στον Κόλπο.

Με την οικονομία σε κρίσιμη καμπή, με το 1993 πολύ κοντά, το λαό μας να γερνάει (γιατί περνάμε και μεγάλη δημογραφική κρίση), τα Βαλκάνια σε αβεβαιότητα και την Τουρκία σε φάση ενός νέου σημαντικού ρόλου στην περιοχή, σίγουρα κάτι πρέπει να κάνουμε. Και σίγουρα αυτό πρέπει να ξεκινάει από την οικονομία.

3. Εν αρχή ην η μετάνοια

Ζούμε, λένε τα στοιχεία, 30% πλουσιότερα απ' ό,τι επιτρέπει η οικονομική κατάσταση της χώρας. Χτίζουμε σ' όλη την Ελλάδα βίλες, πουλάμε Ελλάδα στους ξένους, οι Ιταλοί μας παίρνουν το λάδι για να πάρουν μετά την κοινοτική επιδότηση της εμφιάλωσης, τα καλύτερα ξενοδοχεία κλείνονται τζάμπα από το ευρωπαϊκό κύκλωμα tour operators... για να αγοραστούν στη συνέχεια.

Οι προηγούμενοι, ερασιτέχνες, αδιάφοροι έκαναν κοινωνική πολιτική ανεβάζοντας το εξωτερικό χρέος στα 20 δισ. δολ. Οι τωρινοί, κοιτάζονται στον καθρέφτη και προσπαθούν να πείσουν τον εαυτό τους ότι είναι κόμμα νεοφιλελεύθερο. Και επειδή επειθήσαν δέκα υπουργοί, πίστεψαν ότι πείσθηκε το 47% του ελληνικού λαού για το ότι πρέπει να περικόψουν στο μισό τις κατώτατες συντάξεις του ΙΚΑ για το 1991.

Δυστυχώς, τα τρία τελευταία χρόνια κανείς δεν θγήκε να εξηγήσει πώς έχει πραγματικά η κατάσταση. Μόνο υστερίες ακούσαμε και δισ. πολλά δισ., τόσα πολλά που κανένας πια δεν δίνει σημασία.

Φυσικά το σκάφος δεν βούλιαζε, γιατί το SOS ήταν πρόωρο. Ήταν μια άσκηση ετοιμότητας που δεν έγινε σύμφωνα με τους κανονισμούς και που κατάντησε αγγαρεία. Βεβαίως, δόθηκε η ανοχή στον καπετάνιο. Και η ανοχή ακόμη υπάρχει. Γιατί γίνονται πράγματα. Μόνο που γίνονται λάθος. Δεν λέγονται με το όνομά τους. Και όλοι έχουν την αίσθηση ότι καλούνται να πληρώσουν για κάτι που δεν έφταιξαν.

Εκεί είναι το πρόβλημα. Γιατί κύριε Σουφλιά να πληρώσουμε όλοι τα σπασμένα των ασφαλιστικών ταμείων, τα οποία όντως βουλιάζουν. Αφού φταίει οι όποιες κυβερνήσεις που εκμεταλλεύθηκαν, για δεκαετίες τους πόρους τους με 2% για να χρηματοδοτηθεί με αυτά μια κοινωνικά αμφιλεγόμενη ανάπτυξη;

Αλλά ότι έγινε, έγινε! Φτάνει να μην ξαναγίνει πια. Και δω χρειάζεται ειλικρίνεια. Εδώ μπαίνει η μετάνοια..., άλλωστε, τώρα, είμαστε όλοι ένοχοι, καθ' ότι η Δεξιά δεν είχε την εξουσία τα τελευταία δέκα χρόνια. Άλλοι την είχαν και όλοι ξέρουμε τι δεν έκαναν. Ακόμα και η Αριστερά βούτηξε το δάκτυλο στο θάξο με το μέλι.

Όλα από εκεί λοιπόν ξεκινούν. Ειλικρίνεια και μετάνοια για μια άλλη μορφή, πληρο-

φόρησης των Ελλήνων πολιτών, για να έρθει η μέθεξη και να αναδυθεί το φιλότιμο. Και τότε θα κάνουμε θαύματα.

Πρέπει, λοιπόν, να θγει κάποιος σοβαρός να τα πει, όχι μόνο απευθυνόμενος στο «λαό». («Λαός» δεν υπάρχει πια. Τον διαλύσατε όλοι. Υπάρχουν μόνο άτομα που ενδιαφέρονται μόνο για το προσωπικό τους συμφέρον).

Λέει ο Παν. Δρακόπουλος: «... είναι αδύνατος η επιδίωξη του Γένους χωρίς μετάνοια. Πρέπει να μετανοήσουμε, να ξανασκεφθούμε με ταπεινωση τι θα 'πρεπε να κάνουμε εδώ κι αιώνες, τι θα πρέπει ν' αλλάξει σε μας... Πρέπει να μετανοήσουμε, γιατί αλλιώς είναι αδύνατο να διδαχθούμε. Πρέπει να μετανοήσουμε, γιατί αυτός είναι ο μόνος τρόπος να βοηθήσουμε και τους άλλους, Ευρωπαίους και μη, να μετανοήσουν. Πρέπει να παραιτηθούμε από την οίηση...»

Οι δρόμοι είναι δύο.

Ο ένας είναι αυτός της αυτοσυγκράτησης, της εργασίας, των θυσιών, της προσπάθειας για ένα πάντρεμα με τη Δύση, την τεχνολογία και τα κεφάλαιά της, με τη δύναμή της και τις αλλοτριωτικές δυνάμεις της. Είναι ο δρόμος της πάταξης της φοροδιαφυγής, της ιδιωτικοποίησης, της ασφαλιστικής μεταρρύθμισης, της λειτουργίας των νόμων, της εξυγίανσης του δημόσιου τομέα και εκατοντάδων άλλων παρεμβάσεων.

Ο άλλος δρόμος είναι αυτός της απραξίας, της μείωσης του βιοτικού επιπέδου, της πλήρους κατάρρευσης της κρατικής και κατ' επέκταση της ιδιωτικής οικονομίας, του ξεπουλήματος σε τιμή ευκαιρίας των πάντων στους ξένους, ο έλεγχος της οικονομίας από αυτούς και η εξυγίανσή της προς κατευθύνσεις παντελώς ξένες με τις ελπίδες, τη νοοτροπία και την ψυχή μας. Είναι ο δρόμος του απελληνισμού.

Βεβαίως, ο δρόμος της μετάνοιας είναι ανηφορικός και επικίνδυνος. Ο κίνδυνος της αλλοτρίωσης υπάρχει και εδώ. Ίσως στο μόνο που διαφέρει με τον άλλο, να είναι κάποια μεγαλύτερη ευχέρεια κινήσεων που επιτρέπει η συνειδητή επιλογή του. Ταυτόχρονα, ως αντιστάθμισμα των κινδύνων πρέπει να ενισχύσουμε την πολιτιστική μας παρουσία.

Υπάρχουν ακόμα δρώσες δυνάμεις μέσα στην κοινωνία μας που μπορούν να οδηγήσουν το Γένος στην απέναντι όχθη. Και έχουμε ακόμα αρετές. Πρέπει να τις απεγκλωθίσουμε εγκαίρως, από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό του κράτους. Ενός κράτους-πρόνοιας που «θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι το άτομο πλην σπανιοτάτων εξαιρέσεων είναι ανίκανο να επιβιώσει υπό καθεστώς ελευθερίας». Είναι διαδικασία που οδηγεί στην κατάργηση του ατόμου, που οδηγεί στον θάνατο του Γένους...

Το δρόμο αυτό μπορούμε να τον διαβούμε περήφανα. Όπως λέει ο Παν. Δρακόπουλος «συνιστούμε έναν κόσμο με τη Δύση αλλά δεν εκφράζουμε το ίδιο κέντρο μ' αυτήν. Και πως, ακριβώς γι' αυτό, όσο προσεγγίζουμε τη Δύση, τόσο πρέπει να ενισχύουμε την ιδιαιτερότητά μας. Πως εμείς δεν είμαστε ένας ακόμη από τους δέκα ή δεκαπέντε ευρωπαϊκούς λαούς, αλλά ο ένας και μοναδικός – δυστυχώς – φορέας του άλλου κέντρου της οικουμένης μας». Αυτός είναι ο ευρωπαϊκός μας ρόλος.

4. «Το οικόπεδο είναι τρίφατσο»

Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ένας φίλος, «το οικόπεδο είναι τρίφατσο... και αυτό μετράει πολύ». Η στρατηγική θέση της Ελλάδας, πράγματι, είναι αναμφίβολα σημαντική, τόσο στα πλαίσια του πάλαι ποτέ ΝΑΤΟ, όσο και στα πλαίσια μιας δυτικής παρέμβασης στη Μέση Ανατολή, όπως περίτρανα μας κατέδειξε η τρέχουσα συγκυρία. Το Αιγαίο, η Κρήτη, η Κύπρος είναι σκαλοπάτια που δεν μπορούν να υπερπηδηθούν σε καμία περίπτωση δυτικής δραστηριότητας στη Μέση Ανατολή.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτό, η Ελλάδα αργά ή γρήγορα θα συνειδητοποιηθεί ότι αποτελεί

το φυσικό σύνορο της χριστιανοσύνης απέναντι σε ένα απρόβλεπτο Ισλάμ. Μέσα από μια τέτοια οπτική γωνία αναδεικνύεται ο ρόλος της Ελλάδας στα Βαλκάνια και στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Τι σχέση βέβαια μπορούν να έχουν όλα αυτά με την παραπαίουσα ελληνική οικονομία, για τη γατριά της οποίας πολλοί προσβλέπουν και στη μείωση των αμυντικών της δαπανών. Βέβαια, οι υποστηρικτές της μείωσης των στρατιωτικών δαπανών θέτουν ως προϋπόθεση την εγγύηση της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της χώρας μας από το ΝΑΤΟ και τις ΗΠΑ.

Είναι απόψεις μάλλον λογικές, ως ένα βαθμό ρομαντικές, και σίγουρα απόψεις της απελπισίας, που ενισχύουν το γενικότερο πνεύμα ηττοπάθειας που διαπνέει τη χώρα και τον κόσμο της. Όμως, είναι καιρός να δούμε καταστάσεις με ρεαλιστικό βλέμμα, με ολίγη αισιοδοξία και γιατί όχι και με διάθεση επιβολής.

Η Ελλάδα με την αλύτρωτη Βόρειο Ήπειρο και τους μουσουλμάνους της Αλβανίας και του Κοσσυφοπεδίου βορειοδυτικά της, με τους αποπροσανατολισμένους μέχρι θλακείας ανθρώπους των Σκοπίων πάνω από τη Μακεδονία, με τη μουσουλμανική μειονότητα της Βουλγαρίας πάνω από την ισχνή Θράκη, με τους επιθετικότετους Τούρκους στην άλλη όχθη του Έβρου και του Αιγαίου δεν μπορεί και δεν πρέπει να προσχωρήσει σε περικοπές αμυντικών δαπανών.

Η στρατιωτική ισχύς άλλωστε, όπως δείχνει η εμπειρία από τις εξελίξεις στον αραβο-περσικό κόλπο, είναι εγγύηση των κεκτημένων και ένας αξιόλογος παράγοντας διευκόλυνσης της πολιτικής και οικονομικής διπλωματίας. Και όλα αυτά γιατί σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι πολιτική και οικονομία είναι οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Αλλά ας ονειρευτούμε λίγο. Είναι το μόνο που δεν κοστίζει άλλωστε.

4α. Μεγάλη ιδέα Νο 3

Εξάπλωση στην Ιωνία. Ο Μέγας Αλέξανδρος στις Ινδίες. Οι ελληνιστικοί χρόνοι. Το Βυζάντιο. Η Μεγάλη Ιδέα 1844-1922... Και να 'μαστε τώρα στο 1990 με την ΕΟΚ να ενοποιείται (:), την Ανατολική Ευρώπη να ψάχνεται, τους Αμερικάνους μισθοφόρους των Αράβων ηγεμόνων, τους Ευρωπαίους να τρέχουν από πίσω μην τυχόν όλα καταλήξουν εις βάρος τους και την Ελλάδα να παραπαίει.

15 Σεπτεμβρίου 1990. Η Ελλάδα ετοιμάζεται για μια «Ολυμπιάδα Απεργιών»⁸. Παρ' όλα αυτά κάποιιοι ονειρεύονται...

Ονειρεύονται μια Ελλάδα σταυροδρόμι με επιρροές που ξεκινούν από τις Βαλτικές χώρες (π.χ. Λιθουανία), έως τη Γεωργία, όπου η ορθόδοξη εκκλησία αποκτά και πάλι δύναμη. Τη Γεωργία που λατρεύει κάθε τι ελληνικό, τη Γεωργία που έχει εύκρατο κλίμα και μπορούμε να την κάνουμε (με το ελληνικό know-how περί τα τουριστικά) το θέρετρο της Ευρώπης για τα επόμενα 50 χρόνια. Αλλά και στην προοπτική μιας ανεξάρτητης Αρμενίας, η Ελλάδα μπορεί να ελπίζει. Έχει δεσμούς ιστορικούς. Ακόμα και με τη Ρωσία, του Γιέλτσιν και του Ποπόφ (Πόντιος δήμαρχος της Μόσχας) μπορούμε να κάνουμε big business.

Μην ξεχνάτε ότι στην ευρύτερη περιοχή της Υπερκαυκασίας ζουν 300.000-400.000 Πόντιοι που φθάνουν το 1.000.000 με τις επιμειξίες. Εκεί, σ' αυτό το ζωντανό κομμάτι του ελληνισμού ο Γκαβριήλ Χαριτόνοβιτς Ποπόφ φαντάστηκε και προσπαθεί να φτιάξει «αυτόνομες ελληνικές περιοχές»⁹.

Οικονομία. Αντί να κρυβόμαστε πίσω από το δάχτυλό μας και να εγκληματούμε εναντίον των αδελφών Ποντίων της Υπερκαυκασίας θα έπρεπε να στηρίξουμε πολιτικά, πολι-

τιστικά, θρησκευτικά και κυρίως οικονομικά τις προσπάθειες του Ποπόφ. Πώς; Μα με μία φερέγγυα εθνική προσπάθεια, όπου πρόσωπα άσπιλα και σοβαρά θα ξεκινήσουν ένα εθνικό έρανο μέσα στην Ελλάδα και στην απανταχού ομογένεια... έναντι ομολόγων μετατρέψιμων σε μετοχές... στις μετοχές μιας «Ελληνικής Τράπεζας του Καυκάσου» που μέλλει να ιδρυθεί και να συνδέσει τον εκεί ελληνισμό με αυτόν της μητροπολιτικής Ελλάδας, αλλά και της Δυτικής Ευρώπης, της Αμερικής, της Αυστραλίας, της Αφρικής. Μιλάμε για big business με μέλλον, που στο τέλος οφείλουμε να το κάνουμε ακόμα και για λόγους εθνικής ασφάλειας.

Η Τουρκία έχει βλέψεις στην περιοχή, όπου εκκολάπτονται τρία προτεκτοράτα... η οθωμανική αυτοκρατορία υπάρχει στα μυαλά κάποιων. Τώρα μάλιστα που και νοτιοανατολικά με την κρίση του κόλπου, η Τουρκία μπορεί να έχει ευκαιρίες να χτυπήσει τους Κούρδους του Βορείου Ιράκ και να διεκδικήσει την πετρελαιοφόρο περιοχή του Μουσούλης, μπορεί κάποια μυαλά να ανάψουνε.

Στο μεταξύ εμείς, τους Κούρδους και τα μάτια μας. (Σημείωση: Δεν ξέρω για σας, αλλά εγώ εξακολουθώ να έχω την αίσθηση ότι για οικονομία γράφω...)

Λοιπόν, η περιοχή είναι πλούσια. Ο ελληνισμός της Μέσης Ανατολής έχει υποχωρήσει, αλλά η ύπαρξή του δεν έχει τελείως ξεριζωθεί (οι ελληνορθόδοξοι της Συρίας, τα Ιεροσόλυμα που τόσο δύναμη έχει εκεί το Πατριαρχείο, ακόμα, γιατί όχι, και οι απόγονοι των Ελλήνων κρυπτοχριστιανών της Τουρκίας¹⁰...). Όλοι αυτοί είναι εν δυνάμει πρεσβευτές μιας νέας Ελλάδας που μπορούν να μετατρέψουν τους τόπους τους σε ελληνικά κέντρα εμπορίου, υπηρεσιών και χρηματοπιστωτικών ροών.

Είναι μεγάλη η Ελλάδα, αλλά το ξεχάσαμε, μας το κρύβουν. Οι μισοί Έλληνες μην ξεχνάτε κατοικούν στο εξωτερικό. Μέχρι και Αρθανίτες της «Μεγάλης Ελλάδας» ήρθαν να δουν τη γη των προγόνων τους (βλ. ρεπορτάζ στην Καθημερινή, 11.7.90).

Και δεν είναι μόνο μεγάλη η Ελλάδα, μας χρειάζονται. Δεν είδατε τι τεμενάδες έκανε ο Μπους στον Πατριάρχη Δημήτριο. Ο ρόλος της Ορθοδοξίας στη Σοβιετική Ένωση που χαλαρώνει, αλλά και απέναντι στο Ισλάμ που έρχεται είναι τεράστια.

Η Ελλάδα πρέπει να γίνει η θιτρίνα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και θα γίνει. Όλα μπορούν να γίνουν. Όπου και να στρέψει κανείς το βλέμμα του βλέπει λεφτά. Λεφτά πολλά στην Ελλάδα, αλλά και έξω. Έχουμε τουλάχιστον 7 δισ. δολάρια στις ξένες τράπεζες. Αλλά και το διεθνές τραπεζικό σύστημα ψάχνει να χρηματοδοτήσει. Ψάχνει και δεν βρίσκει καλές ιδέες.

Τώρα που τα Βαλκάνια, θέλουν καπιταλισμό και μεις που έχουμε το know-how, το σωστό know-how, όχι αυτό των Αμερικάνων, ή των Δυτικών. Τον τρόπο που έφτιαξε Ωνάσηδες, Λάτσηδες και τόσες άλλες χιλιάδες επιχειρηματίες.

46. Back to the future

Ο άνθρωπος, ντε φάκτο, ανήκει από εδώ και πέρα σε αυτό που κατέχει. Η ζωή υποθιβάζεται σ' έναν αδιάκοπο αγώνα για το χρήμα.

Αλεξ. Χέρτσεν. Post-scriptum, Σύναξη, τεύχος 34

Υπάρχει ελληνικός τρόπος παραγωγής; Υπάρχει ελληνικός τρόπος ανάπτυξης; Υπάρχει ελληνική σχολή management;

Σίγουρα, τώρα, δεν υπάρχει τίποτε απ' όλα αυτά. Όμως, αν κάποτε υπήρξαν θα είναι κακογραμμένα μέσα μας. Δεν μένει παρά να τα αναδείξουμε και πάλι στην επιφάνεια της

εθνικής μας συνείδησης και να τα αφομοιώσουμε στις σημερινές συνθήκες και ανάγκες. Αν πάλι δεν υπήρξαν ποτέ είναι καιρός να υπάρξουν. Πρέπει να τα ανακαλύψουμε για το καλό μας και το καλό της Ευρώπης. Μα πώς εμείς θα μπορέσουμε να ανακαλύψουμε αυτούς τους τρόπους; Και γιατί εμείς; Η απάντηση είναι εύκολη: Γιατί εμείς διαθέτουμε τα προσόντα... είμαστε ένας λαός μοναδικός στο σταυροδρόμι του κόσμου.

Από πού να ξεκινήσουμε; Μα από εκεί που είναι το μεγάλο παγκόσμιο πρόβλημα... να μπορούμε να δημιουργούμε, να διατηρούμε και να αναπτύσσουμε κοινωνίες ελευθερίας ισότητας και αλληλεγγύης¹¹.

Δύο πρέπει να είναι οι άξονες αυτής της αναζήτησης: Το περιβάλλον και ο πολιτισμός.

Είναι σαφές ότι τόσο για την Ευρώπη, όσο και για ολόκληρο τον κόσμο η ανάπτυξη στο εξής πρέπει να προχωράει με γνώμονα την διαφύλαξη του περιβάλλοντος. Εκ των προτέρων. Η πολιτική ανάπτυξης που ερχόταν εκ των υστέρων να διορθώσει το κακό απέτυχε, με τεράστιο κόστος.

Χρειάζεται λοιπόν η ανάπτυξη να προχωράει μόνο εφ' όσον εξασφαλίζεται η απόλυτη προστασία της φύσης, του ανθρώπου και της ανθρώπινης κοινωνίας. Κατά κεφαλήν ανάπτυξη, εάν δεν βελτιώνεται η ποιότητα ζωής, είναι κατά κεφαλήν βλάβη.

Αν λοιπόν μια τέτοια ανάπτυξη έχει τεράστιο κόστος σε χρηματοδοτικούς πόρους, ε! τότε ας περιμένουμε μέχρι να τους θρούμε. *Αν χρειασθεί ας επιβραδύνουμε την ιστορία*, η οποία άλλωστε τρέχει τόσο γρήγορα, και αυτό μάλλον εξυπηρετεί ελάχιστους στον πλανήτη.

Ο άλλος άξονας, αυτός του πολιτισμού, είναι εξ ίσου σημαντικός. Όχι μόνο σαν «πολιτιστική βιομηχανία», αλλά και σαν χώρος παραγωγής νέων παραγωγικών ιδεών και αναγκών. Ο τομέας των υπηρεσιών που ακουμπάει στον άξονα αυτό μπορεί και πρέπει να προσλάβει άλλες διαστάσεις ανάπτυξης. Που σημαίνει: Κάτω το τουριστικό κιτς, κάτω τα φαστ-φουντ, κάτω οι κακότεχνες απομιμήσεις του παρελθόντος. Φιλοξενία, λαϊκή ή σύγχρονη τέχνη, νέος ελληνικός πολιτισμός, νέα ελληνική ιστορία, όλα αυτά μπορούν να αποτελέσουν οικονομία, επιχειρήσεις, ανάπτυξη.

Υπάρχει μια παράξενη, «υπόγεια» ευαισθησία σ' έναν μεγάλο αριθμό Ελλήνων γι' αυτό που λέγεται «υπηρεσίες» ή επισημότερα «τριτογενής» τομέας τς οικονομίας. Η ευαισθησία αυτή εξωτερικεύεται όταν κάποιος ειδικός ή κυβερνητικό πρόσωπο ομολογεί ότι «το μέλλον της Ελλάδος είναι οι υπηρεσίες». Η αντίδραση είναι ακαριαία: Τελικά θέλουν να μας κάνουν γκαρσόνια της ΕΟΚ!

Η Αριστερά πολύ συχνά έχει την ευκαιρία να επισημάνει ότι όλα αυτά είναι προσχεδιασμένα από ξένα κέντρα αποφάσεων και εξυπηρετούν το νέο διεθνή καταμερισμό εργασίας. Το επιχείρημα βρίσκει μεγάλη απήχηση, καθώς ελάχιστοι Έλληνες αποδέχονται στωικά μια Ελλάδα χωρίς βιομηχανία. Πονάει πολύ ο Έλληνας όταν τον πεις κατάμουτρα ότι δεν υπάρχει καλή θέση γι' αυτόν στο τρένο της τεχνολογικής ανάπτυξης!...

Δεν θα ασχοληθούμε με το κατά πόσο μπορούμε να είμαστε στην πρώτη θέση του τρένου. Ούτε καν σε ποιο θαγόνη της τεχνολογίας μας συμφέρει ν' ανεβούμε. Απλώς, θα προσπαθήσουμε να δούμε αυτό που λέγεται «τομέας υπηρεσιών» λίγο αισιόδοξα και, κυρίως, έξω από το «σύνδρομο του γκαρσονιού». Θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε κάποιες σκέψεις μέσα από το «σύνδρομο της αγωνίας» για την εξασφάλιση ενός ευρωπαϊκού επιπέδου διαβίωσης των κατοίκων αυτής της χώρας.

Να ξεκινήσουμε με τον τουρισμό. Ένας ειδικός έκανε χτες τις εξής σκέψεις: Πρέπει να μάθουμε να πουλάμε Ελλάδα! Είναι το σημαντικότερο συγκριτικό πλεονέκτημα αυτής της χώρας. Μπορούμε λοιπόν να ρίξουμε χρήμα στον τουρισμό. Και όταν λέμε τουρισμό, πέρα από τα ξενοδοχεία, τις μαρίνες, τα καζίνο και όλα τα άλλα, εννοούμε και τη βιομηχανία που θα στηρίξει τον τουρισμό. Ξέρετε ότι μόλις πρόσφατα οι αρμόδιοι ανακάλυψαν

ότι στις τουριστικές περιοχές υπάρχει έλλειψη στεγνοκαθαριστηρίων; Διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες που έκαναν τις μπουγάδες των ξενοδοχείων δεν επαρκούν για να αλλάζονται τα σεντόνια κάθε μέρα, όπως γίνεται στη Γαλλία, την Ισπανία και την Ιταλία. Αλλά μέχρι τώρα δεν υπάρχουν κίνητρα για τη δημιουργία μεγάλων μονάδων στεγνοκαθαριστηρίων στις τουριστικές περιοχές!

Υπάρχουν και άλλα σημαντικά πράγματα που μπορεί να κάνει η βιομηχανία για τον τουρισμό. Έπιπλα, καφετιέρες, σερβίτσια και χίλια δυο άλλα πράγματα, μ' ένα καλό ελληνικό desing μπορούν να γίνουν από ελληνικές βιομηχανίες αντί να αγοραστούν από την Ιταλία.

Μετά μπορούμε να δημιουργήσουμε μια σημαντική παραγωγή τουριστικών ελαφρών σκαφών. Στην αρχή με μηχανές εισαγωγής, αργότερα με συμπαραγωγή, και κάποια στιγμή μόνοι μας. Μετά μπαίνουμε στην τεχνολογία των σκαφών, ραντάρ, ασύρματων, και κάπως έτσι μπορεί να βρεθούμε με μια πλήρως καθετοποιημένη τουριστική βιομηχανία... με δυνατότητες εξαγωγών. Συνεδριακός τουρισμός, χειμερινός τουρισμός, ακόμα και υγειονομικός τουρισμός είναι τομείς που μπορούν να αναπτυχθούν.

Υπηρεσίες! Τι ειρωνεία να πρέπει να πάει κάποιος στο Παρίσι ή κάπου αλλού για να κάνει «κλασικές σπουδές»! Επιτρέπεται η Ελλάδα να μην έχει το καλύτερο πανεπιστήμιο του κόσμου για κλασικές σπουδές και να έρχονται από ολόκληρο τον κόσμο να μάθουν και να μελετήσουν επί τόπου; Με το αζημίωτο φυσικά.

Υπηρεσίες! Διαμετακομιστικό εμπόριο, ελεύθερες ζώνες παραγωγής και εμπορίας, χρηματιστηριακό κέντρο της Μεσογείου, στήριξη της βιομηχανίας με νομικές, φοροτεχνικές υπηρεσίες, μάρκετινγκ, διαφήμιση, desing, ασφάλειες, τράπεζες, μοντέρνα χρηματοπιστωτικά προϊόντα, soft ware και δεκάδες άλλα είδη υπηρεσιών μπορούν να έχουν πρώτο ρόλο στη μάχη της ανάπτυξης.

Και θα έχουν, μόνο που υπάρχει το 1992 που θα μας φέρει τους ξένους δικηγόρους, κομπιουτεράδες και σχεδιαστές... Η μάχη ακόμα και στον τομέα των υπηρεσιών θα είναι σκληρή. Το να πλένεις τα πιάτα της ΕΟΚ αποδεικνύεται κι αυτό δύσκολο πράγμα. Σε καμιά περίπτωση δεν υποστηρίζουμε κάτι τέτοιο, απλώς κι εμείς έχουμε ανάγκη να πιστέψουμε στις δυνατότητες της χώρας. Και στον τομέα των υπηρεσιών έχουμε παράδοση και συγκριτικά πλεονεκτήματα. Δεν είναι ντροπή να προσφέρεις υπηρεσίες και να φέρνεις συνάλλαγμα στη χώρα.

Σε ότι αφορά τη βιομηχανική ανάπτυξη, με δεδομένο ότι οι εθνικοί πόροι είναι περιορισμένοι και ότι οι επενδύσεις στην Ελλάδα γίνονται με κοινωνικούς πόρους, φρονώ ότι η άποψη που εκφράζει ο καθηγητής Νίκος Βερναρδάκης, στο βιβλίο του *Το τραίνο της ανάπτυξης και η Ελλάδα του Σου Kondratiev* είναι μια καλή λύση για την ελληνική περίπτωση. Ο Βερναρδάκης μελετά, υπό το πρίσμα των τεχνολογικών εξελίξεων, τις δυνατότητες της ελληνικής βιομηχανίας. Μέσα από ένα σύνολο παραδοχών διαμόρφωσε ένα σύστημα που «γεννάει» επενδυτικά σχέδια για κάθε επίπεδο τεχνολογίας. Η στρατηγική Βερναρδάκη προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κρατικού, αλλά ανεξάρτητου φορέα, που θα εντοπίζει κλάδους και προϊόντα για τα οποία υπάρχουν δυνατότητες δραστηριοποίησης του ιδιωτικού τομέα, ενώ παράλληλα θα προσδιορίζει έμμεσους τρόπους ενίσχυσής τους.

Η άποψη Βερναρδάκη σε γενικές γραμμές θλέπει δυνατότητες ανάπτυξης στη μεσαία τεχνολογία, μέσω μιας μμητικής πολιτικής, αλλά και στην εξειδικευμένη υψηλή τεχνολογία.

Στην εξωστρέφεια της στρατηγικής Βερναρδάκη προβάλλεται το επιχείρημα ότι δεν μπορείς να σκέφτεσαι τι ανάγκες έχει, π.χ., η Δυτ. Γερμανία για να τις ικανοποιήσεις, μέσα από το πρίσμα του ευκαιριακού κόστους και της εμπορίας, αλλά τι χρειάζεσαι εσύ, κάτι που το σκέφτεται άλλωστε και η Δυτ. Γερμανία. Έτσι διαμορφώνεται σιγά σιγά μια

άλλη άποψη που αποθλέπει κυρίως στην εκμετάλλευση της «διάβασης των χρηματικών ροών» μέσα από τους σύγχρονους μηχανισμούς των «δικτύων» (network). Ειδικότερα, σύμφωνα με την άποψη αυτή, δεν έχει και τόσο σημασία τι και πόσο πουλάς, αλλά τι δίκτυα μπορείς να εκμεταλλευτείς (πολυεθνικές, αντισταθμιστικά οφέλη, διακρατικές σχέσεις κλπ.) για να πουλήσεις.

Σε ό,τι αφορά την τεχνολογία, υποστηρίζεται ότι η Ελλάδα δεν είναι παραγωγός αλλά, κυρίως, χρήστης της νέας τεχνολογίας. Έτσι, το πρόβλημα είναι να βρεις τους πόρους για την αγορά της, ώστε να βελτιώσεις την παραγωγικότητά σου. Εκεί ακριβώς τίθεται και το ζήτημα της «τρίτογενούς» μεταποίησης, μέσα από την οργάνωση των καινοτομιών που αγόρασες. Δηλαδή, στην υπέρβαση των μοντέλων εντάσεως εργασίας ή κεφαλαίου και στο πέρασμα σε επενδύσεις «εντάσεως γνώσεων», όπου η χώρα μπορεί να παρουσιάσει και συγκριτικά πλεονεκτήματα, λόγω του ανθρώπινου δυναμικού που παρουσιάζει ο ελληνισμός της διασποράς.

Η Ελλάδα βρίσκεται τώρα στο σταυροδρόμι των μεγάλων επιλογών. Η στενή ιδεολογική αντιμετώπιση θεμάτων που αφορούν το μέλλον της πρέπει να δώσει τη θέση της στη συναίνεση για μια νέα, ίσως την τελική, προσπάθεια.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα των προβληματισμών, θα ήθελα να κάνω μια μικρή αναφορά σε ορισμένα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του Γένους που ακόμα υπάρχουν – έστω και εν υπνώσει – και που ενδεχομένως κάποια στιγμή επαναδραστηριοποιηθούν. Πρόκειται για την ελληνική εμπειρία του κοινοτισμού, που ξεπερνάει τα όρια της οργάνωσης και εμπλέκεται με τον τρόπο ζωής¹² και τη λειτουργική σημασία εννοιών όπως νοικοκυραίοι, μικρομεσαίοι, εργατοκεφαλαιούχοι. Είναι η εμπειρία των Αμπελακίων και των άλλων εντός και εκτός Ελλάδος ελληνικών κοινοτήτων που λειτούργησαν για αιώνες από την εποχή της αρχαίας αγοράς μέχρι σήμερα, μέσα στη λογική της αυτονομίας και της αυτοδιαχείρισης.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, εξαιρετικής σημασίας μέσα στο ελληνικό γίγνεσθαι, ενδέχεται κάποια στιγμή να εκμοντερνισθούν, να θεθούν δηλαδή στα σημερινά δεδομένα και να λειτουργήσουν ως ένας ελληνικός τρόπος του επιχειρείν.

Κάτι που θα μπορούσε να οδηγήσει σε νέες σχέσεις επικοινωνίας και παραγωγής. Και αυτό θα ήταν πολύ σημαντικό, αν όχι επαναστατικό, την εποχή μας όπου τα μέσα επικοινωνίας και οι γλώσσες είναι πλήρως ενσωματωμένα στις οικονομικοπολιτικές εξουσίες.

Τελικά, αν η Βαβέλ που βιώνουμε τα τελευταία τρία χρόνια στην Ελλάδα αποτελεί ένα τρανταχτό παράδειγμα της διαθρωτικής επίδρασης που έχει ο έλεγχος των ροών επικοινωνίας από οικονομολογικά λόμπυ παγκοσμίως, ίσως ο παλαιοελληνικός κοινοτισμός να αποτελεί την εναλλακτική πρόταση επικοινωνίας, παραγωγής και ανθρώπινης κοινωνικής λειτουργίας σε παγκόσμιο επίπεδο, ειδικά μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

4γ. Back to reality

*... Κυνηγητές εμείς της γοητείας των ονείρων
του προορισμού που πάει και πάει μα δεν στέκει
Όπως δεν στέκουν τα χαράματα
Όπως δεν στέκουν και τα ρίγη
Όπως δεν στέκουν και τα κύματα
Όπως δεν στέκουν κι οι αφροί των βαποριών
Μήτε και τα τραγούδια μας για τις γυναίκες που αγαπάμε.
Ανδρέας Εμπειρικός, Στροφές Στροφάλων, από την Ενδοχώρα*

Βεβαίως, η οικονομία νοσεί. Βεβαίως, η κοινωνία νοσεί. Βεβαίως, η ηγεσία νοσεί. Βεβαίως, ο λαός νοσεί. Βεβαίως, βεβαίως όλοι έχουμε την αίσθηση μέσα μας ότι το παραμύθι τελειώνει.

Έτσι, όπως είναι διατεταγμένα τα πρόσωπα και τα πράγματα τίποτα το ελπιδοφόρο δεν μπορεί να συμβεί. Αυτή η χώρα, μ' αυτό το θαυμάσιο λαό σβήνει, παρά τα πλούτη και τις ομορφιές της. Το θέλουν οι θεοί, το θέλουν οι κύκλοι της ιστορίας, το θέλουν και οι ποιητές. Έγραψε ο Δημήτρης Δημητριάδης στο *Πεθαίνω σα χώρα πως*

... «τη χρονιά εκείνη, καμιά γυναίκα δεν έπιασε παιδί. Αυτό συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια, μέχρι που συμπληρώθηκε γενιά χωρίς καμιά καινούργια γενιά να ρθει στον κόσμο...»

«Είπα και ελάλησα, Αίγαγρε, και αμαρτίαν ουκ έχω».

Αθήνα, 23 Σεπτεμβρίου 1990

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Μία ανάλογη θέση υποστηρίζει ο Francis Fucuyama στο άρθρο του *Η επανάσταση της οικονομίας*, Βήμα, 9.9.1990.
2. Καθημερινή, 1.7.1990, σελ. 73.
3. Οικονομικός Ταχυδρόμος, 8.3.1990, σελ. 66 και Η Πρώτη, 5.6.1990, σελ. 28.
4. Καθημερινή, 15.8.90, άρθρο του Μ. Ανδρονόπουλου με τίτλο *Η μετάνοια του Γένους*.
5. Π. Χαριτάτος, *Ο έκτος σταθμός της γριάς πατρίδας που αναζητά την αρετή της*, εκδ. οδηγός 1989, σελ. 17.
6. Ό.π., σελ. 1.
7. Παν. Δρακόπουλος, *Μεσαίωνας Ελληνικός και Αυτικός*, εκδ. Εποπτεία, 1987.
8. Τίτλος που δεν μπήκε σε κάποια εφημερίδα...
9. Τα Νέα της Μόσχας, 24.9.89 – Status, Νοέμβριος '89.
10. Ελευθεροτυπία, 20.8.90, άρθρο του Βλάση Αγτζίδα.
11. *Οι Μυθικοί Κώδικες*, Ανδρέας Γεωργίου, εκδ. Γλάρος.
12. *Η βαθύτερη ουσία της πολιτικής*, του Η.Π. Νικολούδη, άρθρο που περιέχεται στον τόμο *Η μεγάλη σύγχυση*, εκδ. Ροές.